

Líbia

Marsai Viktor

Az ország fő földrajzi és demográfiai jellemzői

A közel kétfélmillió km² (1 759 540) kiterjedésű Líbia az afrikai kontinens negyedik legnagyobb területű állama.¹ Az ország nyílt határai (1770 km tengerpart és 4339 km szárazföldi határ), alacsony népsűrűsége, illetve a Szahara végtelen és folyton mozgó homoksivataga jórészt ellenőrizhetetlenné teszik a Nyugat-Európai területet. Mindez még az erős államapparátust fenntartó Kaddáfi-rezsim számára is komoly kihívást jelentett, az összeomlás után pedig kiváló lehetőséget biztosított a csempészcsoportok számára. Ugyanakkor a sivatag legalább akkora akadályt jelent az árucikkek, radikális csoportok és migránsok szabad áramlása előtt, mint amekkora lehetőséget rejt: nem véletlen, hogy a transz-szaharai kereskedelem napjainkban is – csakúgy, mint a történelem más korszakaiban – az azt ismerő kis létszámú, de tapasztalt népcsoport – tebuk, tuaregek – kezében van. A Szaharán való átkelés ma is rendkívül kockázatos: sokak szerint jóval több migráns hal meg a sivatagi átkelés során, mint a Földközi-tengeren.²

A líbiai államiság legnagyobb kihívása valószínűleg az, hogy 1951 előtt az ország jelenlegi formájában lényegében nem létezett. A különféle földrajzi/kulturális egységek integrációja csak az 1911-es olasz megszállással kezdődött meg.³ A jelenlegi kereteket egy ENSZ-határozat alakította ki három, egymástól jelentősen eltérő entitás, Tripolitánia, Kireneika és Fezzán egyesítésével. A terület a történelem során mindig birodalmak, érdekszférák peremén feküdt – lényegében senkiföldje volt. Kireneika Egyiptom és a tág értelemben vett Közel-Kelet vonzásában fejlődött, és itt húzódott az Oszmán Birodalom határa is. Tripolitánia a Maghreb és a nyugati arab világ részét képezte, míg Fezzán Fekete-Afrika felé húzott, nemcsak kultúrájában, de gazdaságában és részben népességével is.⁴ Mindez megnehezítette egy közös „líbiai” identitás kialakítását, bár mint látni fogjuk, ez nem zárult teljes kudarccal.

A hatalmas terület ellenére az ország népessége viszonylag alacsony számú, az ENSZ becslései alapján 6,28 millió fő.⁵ A lakosság 30%-a 15 év alatti, a medián életkor 27,5 év, az egy nőre jutó élve születések aránya 2,53.⁶ Mindez azt jelenti, hogy – szemben Afrika legtöbb országával – Líbiában már lezajlott a demográfiai robbanás. Ez Muammar Kaddáfi modernizációs programját dicséri: 1975 és 1980 között az ország termékenységi rátája

¹ CIA 2017.

² MILES 2016.

³ BÚR 2011, 70.

⁴ AHMIDA 2009, 11–13.

⁵ ENSZ 2015, 15.

⁶ ENSZ 2015, 29–40., 49.

7,67 volt,⁷ a szociális reformok, a növekvő jólét és a középosztály megerősödése azonban csökkentette a fenntarthatatlan születési mutatókat.

A Nemzetközi Migrációs Szervezet (IOM) adatai szerint 700 ezer és egymillió fő közötti a migránsok száma (11–16%) Líbiában.⁸ Ezt a World Factbook 12%-ra teszi,⁹ ami nagyjából megegyezik a polgárháború előtti szinttel. Más források szerint ugyanakkor a valós számok a kétmilliót is elérhetik.¹⁰ A migránsok a Kaddáfi-rezsim bukása előtt is meghatározó szerepet játszottak a líbiai gazdaság működésében, és ez így maradt a központi hatalom összeomlása után is. Ez nem csupán a fekete- és illegális gazdaság működtetését, vagyis az embercsempészetet és bevételeit jelenti: a Líbiában tartózkodó bevándorlók zöme – 56%-a – ma sem akarja elhagyni az országot, dacára a polgárháborúnak, hanem azon belül igyekszik megtalálni számítását.¹¹

A líbiai lakosság több mint 90%-a az ország szűk tengerparti sávjában él, a Szahara sivatagos területeinek oázisai a népesség néhány százaléka számára szolgálnak csak otthonul.¹² Ebben nagy szerepet játszottak Kaddáfi modernizációs törekvései, amelynek keretében – köszönhetően az olajbevételeknek – a zömében nomád lakosságot az 1970-es, 1980-as években letelepítette a tengerparti városok frissen fölépített lakónegyedeibe. Az így létrejött lakosságkoncentrációt jól szemlélteti, hogy a két legnagyobb város, Tripoli és Bengázi, agglomerációjukkal együtt a teljes lakosság közel 40%-ának szolgálnak otthonul.¹³ 2015-re a líbiaiak közel 80%-a már városokban élt.¹⁴

Identitásformáló tényezők Líbiában

Az ország zömében arabul beszélő lakosságának 97%-át az arab és berber lakosok különféle szintű keveredése adja, akiknek identitását alapvetően a törzsi keretek határozzák meg. Különféle becslések szerint mintegy 140 törzs él az országban, közülük 30–40 meghatározó politikai szereppel rendelkező,¹⁵ azonban ezek identitásformáló ereje nem kizárólagos.¹⁶ A polgárháborús évek megmutatták, hogy a lakosság egyre erősebben ragaszkodik lakóhelyéhez. Ezek a lokális identitások gyakran kapcsolódnak egy-egy helyi szúfi szent sírjához, kultuszához vagy épp ahhoz a gazdasági egységhez, amely megszervezi az ott élők életét (mint Miszráta esetében a kereskedelem és a csempészet). Ezek sok esetben képesek felülírni még a törzsi kötelékeket is.¹⁷ A törzsi és helyi identitás mellett – bár jóval gyengébben – máig tetten érhető a nagyobb följajzi egységek – Fezzán, Kireneika, Tripolitánia – identitás szervező ereje is. Ez jól megmutatkozik az Általános Nemzeti Kongresszus (General National Congress, GNC) és a Képviselők Háza (House of Representatives, HoR)

⁷ ENSZ 2015, 39.

⁸ *Libya Brief* (2016).

⁹ CIA 2017.

¹⁰ *Elektronikus interjú az egyik EU-tagállam diplomatájával*, 2016. február.

¹¹ ZAPTIA 2016b.

¹² CIA 2017.

¹³ BESENYŐ–MARSAI 2012, 17.

¹⁴ CIA 2017.

¹⁵ VARVELLI 2013, 4.

¹⁶ COLE–MANGAN 2016.

¹⁷ BESENYŐ–MARSAI 2012, 18–19.

közi ellentétben, amely alapvetően – bár nem kizárólagosan – a Tripolitánia és Kireneika közti feszültségek lecsapódása.¹⁸

Mindezek mellett Kaddáfi egységesítő törekvéseinek köszönhetően egyfajta halovány nemzeti identitás is formálódott az országban. Bár látszólag ez a leggyengébb az összes közül, Cole és Mangan felmérése mégis azt mutatják, hogy jóval erősebb, mint azt korábban feltételeztük: a polgárháború, az államigazgatás és a gazdaság összeomlása sok líbiaiban szülte meg azt a felismerést, hogy csak a közös nemzeti összefogás emelheti ki az országot a káoszból.¹⁹ Mindez azért is elgondolkodtató, mert N. Rózsa Erzsébet írásában hasonló következtetésekre jut a 2014-es iraki háború kapcsán: bár a külvilág ennek kapcsán elsősorban a vallási, felekezeti és etnikai ellentétekre koncentrált, számos helyi nyilatkozat mutatott rá arra, hogy a baaszista arab nacionalista ideológia igenis rajta hagyta nyomát a lakosság gondolkodásán.²⁰ Mindezt azért fontos leszögeznünk, mert bár a legtöbb elemzés Líbia kapcsán egyáltalán nem számol a területi államhoz fűződő „nemzeti” identitással, a lokális, a törzsi és a regionális tudat mellett ennek bizonyos elemei igenis fellelhetők a lakosság körében.

Az erős arabizáció alól csak néhány sivatagi népcsoportnak sikerült kivonnia magát, a korábban már említett tebuknak és tuaregeknek. A keleti Kufra városa körül élő tebuk elsősorban nomád állattartást folytatnak, számuk néhány tízezerre tehető az országban. A tuaregek az állattartás mellett másfél ezer év óta működtetik a transz-szaharai kereskedelmet és csempészetet.²¹ Utóbbi két népcsoport esetében továbbra is az etnikai és a törzsi identitás a meghatározó, és az általuk lakott sivatagi területek integrációja alig lépett előre az elmúlt évtizedekben. Súlyosbítja a helyzetet, hogy Kaddáfi haderejében számos tuareg, illetve szubszaharai zsoldos harcolt, ami fokozta az eleve meglevő előítéletet a sötétebb bőrű déli népekkel szemben.²²

Líbia lakosságának döntő többsége muszlim (96,7%), de kis számban keresztények (2,7%), buddhisták, hinduk és zsidók is élnek az országban.²³ A keresztények többsége az egyiptomi koptok közül kerül ki, de két katolikus püspökség is létezik Tripoliban és Bengáziban, amelyek a polgárháborús állapotok ellenére mind a mai napig aktívan működnek.²⁴ Az ő híveik elsősorban az országban élő olaszok, illetve máltaiak közül kerülnek ki. Kaddáfi uralma alatt az egyes felekezetek, amennyiben nem törtek politikai babérokra, és hitüket magánügyként kezelték, szabadon gyakorolhatták vallásukat.²⁵ Figyelembe kell vennünk ugyanakkor, hogy az adatok bizonytalanok: fogalmunk sincs, hogy az országba érkezett migránsok, különösen az egyiptomi koptok és más fekete-afrikai – etióp, dél-szudáni, nigériai – keresztények miként változtatnak ezen az arányon.

Bár a diktátor uralma alatt elméletben az iszlám is a politikai rendszer részét képezte a szocialista és arab nacionalista építőelemek mellett, ez nem nagyon ment túl a hangzatos nyilatkozatok szintjén. A líbiai lakosság zöme különféle szúfi rendek tanításait

¹⁸ Lásd erről: *The Libyan Political Agreement: Time for Reset* 2016.

¹⁹ COLE–MANGAN 2016, 3.

²⁰ N. RÓZSA 2014, 58.

²¹ FAGE–TORDOFF 2004, 54–57.

²² *Gaddafi amasses army of African mercenaries* (2011).

²³ CIA 2017.

²⁴ FORNAJI 2017.

²⁵ BESENYŐ–MARSAI 2012, 21.

és vallásgyakorlatát követte, Kireneikában például a szanúsi rendét, amely az ország első uralkodóját, Idrisz királyt is adta. Ehhez kapcsolódóan a líbiai lakosság számára az iszlám a mindennapok szerves részét képezi, és identitás szervező elemként is működik: a helyi közösség kohézióját gyakran adja egy-egy szúfi szent sírja és a hozzá kötődő kultusz. Nem véletlen, hogy még a külföldi sajtóban gyakran „liberálisnak” elkönyvelt Mahmúd Dzsibríl is többször azt nyilatkozta, sosem volt kérdés, hogy az új Líbia alkotmánya számára az iszlám és a saría jogrendje meghatározó alap lesz.²⁶

Mindezt azért fontos hangsúlyoznunk, mert az egyik legkonzervatívabb arab társadalom számára az eleve meglevő gyakorlat mellett nehezen értelmezhető a dzsihádisták radikális ideológiája: a líbiaiak zöme nem érti, hogy miért lennének rossz muszlimok, és a fennálló vallási szokásaikkal mi a baj. Másrészt, a szalafita törekvések épp identitásuk meghatározó elemét, a szúfi szentek kultuszát támadja a legvehemensebben.²⁷ Nem véletlen, hogy a 2011-es forradalom utáni első évek támadásait követően²⁸ a radikálisok sokkal óvatosabbak a hasonló akciókkal, mert azok jórészt kontraproduktívak a számukra. Az is megfigyelhető, hogy a Líbiában tevékenykedő radikális csoportok soraiban kiemelkedően magas a külföldi – észak- és szubszaharai afrikai – harcosok aránya.²⁹ Ebben fontos szerepet játszik, hogy a régióban működő katonai műveletek (Operation Serval, Panther, Barkhane) következtében számos dzsihádisták harcos húzódott át a – legalábbis számukra – viszonylag könnyű terepnek számító Líbiába.³⁰

A gazdaság

A líbiai gazdaság máig meghatározó eleme a kőolaj. Az ország 48,36 milliárd hordónyi bizonyított kőolajtartalékkal rendelkezik, amely a 9. legnagyobb készlet a világon és a legnagyobb Afrikában.³¹ A Kaddáfi által végrehajtott modernizáció számára is a kőolajkészletek jelentették a forrást – mint ahogy az ország közigazgatási át-, illetve megszervezését is ez hajtotta. A forradalom és a polgárháború kitörése előtt a kitermelés napi 1,5–1,6 millió hordó körül mozgott. 2012–2013 időszakában – bízva a gyors újjáépítésben és konszolidációban – a termelés ismét megközelítette ezt a szintet, 2013 nyarától azonban a belpolitikai válság hatására gyorsan hanyatlani kezdett, és 300–400 ezer hordó között ingadozott. 2016 őszétől a felek közötti megállapodások hatására a kitermelés ismét növekedésnek indult, és 2017 elejére már elérte a 675 ezer hordós napi szintet.³² Az államháztartás számára nem csupán a kieső mennyiség, de a kőolaj világpiaci árának zuhanása is komoly kihívást okoz, amelyek összesített hatásaként a bevételek még a jelenlegi kitermelés mellett is csak a 2011-es szint alig negyedét érik el.

²⁶ SALVIN 2012.

²⁷ *Elektronikus interjú az egyik EU-tagállam diplomatájával*, 2015. február.

²⁸ *Libya Islamists destroy Sufi shrines, library: military* (2012).

²⁹ *Elektronikus interjú az egyik EU-tagállam diplomatájával*, 2015. február.

³⁰ Lásd: *British jihadists fighting for Isis in Libya* (2016); *Libyan official: 'Foreign fighters smuggled into Libya, Egypt, via Sudan'* 2015; CHANDLER 2016.

³¹ CIA 2017.

³² *Libya Crude Oil Production* (2017).

Az olaj egyszerre átok és áldás Líbia számára. A fekete arany hihetetlen életszínvonal-emelkedést és életmódváltást hozott a lakosság számára. Hosszú távon azonban megakadályozta az egyéb szektorok fejlődését: egyes adatok szerint 2017-ben a kőolaj a líbiai export 95%-át, az állami bevételek 90%-át és a GDP 70%-át adta.³³ Mindez hihetetlen kiszolgáltatottságot jelent az ország számára, amit az elmúlt évek gazdasági makroszámai is mutatnak: a kőolajtermelés összeomlásával a GDP folyamatosan csökken, a gazdaság 2014-ben az előző évhez képest 24%-kal (!) zsugorodott, és a következő évben is recesszióban volt 6,4%-os, illetve 3,6%-os hanyatlással. 2016-os árfolyamon számolva a 2014-es 100 milliárd USD-ről 2016-ra 90,1 milliárdra apadt a bruttó hazai össztermék.³⁴ Annak érdekében, hogy a kormányzat(ok) pótolni tudják a kieső bevételeket, az ország korábban tekintélyes méretű valutatartalékait élék fel. Megdőböntő, hogy Líbia egészen 2014 végéig képes volt növelni külföldi valutaállományát, ezt követően azonban drámai zuhanás következett: 2016 végére a készletek megfeleződtek, nem egész 70 milliárd USD-ra.³⁵ Nem véletlen, hogy a Világbank jelentése szerint az ország gazdasága a teljes összeomlás szélén állt.³⁶ Nem szabad ugyanakkor megfeledkeznünk arról sem, hogy a központi hatalom gyengesége rendkívül kiszolgáltatottá tette az észak-afrikai országot: a Goldman Sachs például 1,2 milliárd USD-nyi líbiai vagyonnal nem tudott elszámolni, és ez csupán a jéghegy csúcsa.³⁷ Az elveszett pénzek felkutatását nehezíti, hogy jelentős részüket Kaddáfi és családja saját vagyonaként kezelte, ami kétszeresen is megnehezíti a Líbiai Befektetési Hatóságnak (Libyan Investment Authority, LIA) felfedezésüket: egyrészt a volt diktátor tudatosan elrejtette azt, másrészt az azt gondozó befektetési vállalatok számára ezek jelentős ingyenpénzek, amelyeket nem sietnek visszaforgatni az állami kasszába.³⁸ Egyes becslések szerint Kaddáfi vagyona elérte a 200 milliárd dollárt,³⁹ így annak felkutatása és visszautalása a líbiai állam számára komoly segítséget jelentene az országnak.

Az elmúlt éveken újabb és újabb optimista nyilatkozatok láttak napvilágot arról, hogy a kitermelés hamarosan ismét eléri a polgárháború előtti szintet. Ennek infrastrukturális feltételei egyébként többé-kevésbé adottak, mivel a vezetékek, szivattyúk, terminálok zöme sértetlen maradt, ráadásul – változó ütemben ugyan, de – részt vett a kitermelésben, így karban is volt tartva. Vagyis a politikai rendezés valóban rövid idő alatt utat nyithatna a kőolajexport növekedésének.

Hosszabb távon ugyanakkor szükséges lenne a monokulturális gazdaság diverzifikálása. Erre a Kaddáfi-érában is történtek erőfeszítések, de szerény eredményt hoztak: az olajexport túl könnyű és egyszerű megoldást kínál az országnak. Ráadásul Líbia a tágabb geostratégiai megfontolásokban is fontos szerepet játszott: a forradalom előtt az Európai Unió részben az észak-afrikai ország energiahordozóira építve – ne feledjük, a szintén jelentős földgázkészletek kitermelése lényegében még meg sem kezdődött⁴⁰ – képzelte el

³³ *Libya Export* (2017).

³⁴ CIA 2017.

³⁵ *Libya – Foreign exchange reserves* (2017).

³⁶ ZAPTIA 2016a.

³⁷ CAMPBELL–CHELLEL 2016.

³⁸ CRITCHLOW 2015.

³⁹ LUBIN 2011.

⁴⁰ Az ország nagyobb bizonyított földgáztartalékkal rendelkezik (1505 milliárd m³), mint Azerbajdzsán (991 milliárd m³), ez a végül megbukott uniós Nabucco vezeték egyik potenciális feltöltője lehetett volna (CIA 2017).

az Oroszországtól való energiafüggőség csökkentését. 2011 hosszú időre aláásta ezeket a terveket. Mindenesetre nem véletlen, hogy Moszkva nem feltétlenül érdekelt a líbiai állapotok konszolidálásában.

Rövid történeti áttekintés

Líbia – leszámítva talán a Kr. e. 2. évezredben létrehozott és egészen a Kr. u. 5. századig létező Garamanta Birodalmat – mindig különféle birodalmak határvidékén helyezkedett el, nem létezett egységes történelmi entitásként. A területet – elsősorban a part menti sávban – berberék, punok, görögök, rómaiak népesítették be, majd Bizánc fennhatósága alá került. Az arab hódítók már a 7. század középső évtizedeiben megérkeztek, de elsősorban átvonulásra használták a területet nyugat felé. A következő évszázadok során különféle dinasztiák – az omajjádok, az abbászidák és a fátimidák – határozták meg a régió sorsát. A gyors iszlamizációval szemben az arabizáció jóval lassabban haladt, csak a 11. században, a második arab expanzió során következett be.⁴¹ A 16. században rövid spanyol, majd máltai megszállás után a területek az Oszmán Birodalom fennhatósága alá kerültek, amely a három nagy térségnek megfelelően három vilájetet alakított ki a területen. A 18. században hatalomra került, Tripoliban székelő Karamanli-dinasztia adófizetéssel tartotta fel viszonylagos autonómiáját. Mivel az uralkodócsalád politikai, kulturális és gazdasági hatása Kireneikában és Fezzánban is megmutatkozott, sokan az egységes Líbia előképét látták államukban.⁴²

Az 1911–1912-es olasz–török háború során Róma szerezte meg a területet, és először a két északi tartományra, majd az 1920-as években Fezzánra is kiterjesztette fennhatóságát. Róma 1934-ben nevezte el az egyesített gyarmatot Líbiának. A helyi lakosság nem fogadta osztatlan lelkesedéssel az európai hódítókat, a területet csak véres háborúban sikerült pacifikálni.⁴³ A második világháborúban a régió hadműveleti terület lett, majd az északi terület brit, a déli francia megszállás alá került. A szövetséges hatalmak először a volt gyarmat feldarabolását fontolgatták, azonban ettől – elsősorban amerikai nyomásra – álltak el, mert a Szovjetunió is bejelentette gyámsági igényét egyes tengerparti területekre, amelyekkel földközi-tengeri haditengerészeti jelenlétét szerette volna megalapozni. Így jött létre a három tartomány egyesüléséből a modern líbiai állam, a Szanúsi-dinasztiához tartozó Idrisz király vezetése alatt. Az ország 1951. december 24-én nyerte el függetlenségét, ezzel Líbia lett az első harmadik világbeli állam, amely az ENSZ közreműködésével nyerte el önálló államiságát.⁴⁴

Idrisz király nem volt képes, nem is nagyon próbálta egyesíteni a megosztott területeket, amelyek nagyfokú autonómiát élveztek. A felfedezett olajkészletek azonban – egyenlőtlen területi elosztásuk miatt – szükségessé tették a magasabb fokú integrációt. Ez azonban már az Idriszt megbuktató és 42 éven át hatalmon levő katonatiszt, Muammar Kaddáfi alatt folytatódott. Kaddáfi négy évtizedes uralma alatt a líbiai lakosságot – legalábbis életmódjában – átvezette az archaikus, nomád életmódból a modernitásba. Ugyanakkor – különösen

⁴¹ AHMIDA 2009, 10–11.

⁴² FAGE–TORDOFF 2004, 160.

⁴³ BÚR 2011, 70.

⁴⁴ VANDEWALLE 2012, 32.

az utolsó két évtizedben – a hatalmi egyensúly fenntartását egyre inkább csak a különféle törzsekkel, politikai csoportokkal szemben alkalmazott „oszd meg és uralkodj”-elvnek köszönhetően tudta fenntartani.

Az országot különösen súlyosan érintette diktátora extravagáns külpolitikája. Kaddáfi a Fülöp-szigetektől Ausztráliáig, a libériai őserdőktől Slobodan Milošević Szerbiájáig minden mozgalmat, pártot, politikust, terrorszervezetet támogatott, amely borsot tört a Nyugat orra alá. Ennek eredményeképpen az 1990-es évek elejére Líbia külpolitikailag elszigetelődött – nem csupán a nyugati államoktól, de az arab világtól is (az ENSZ BT szankciói elfogadásakor az ott ülő arab államok is Tripoli ellen szavaztak), amit Kaddáfi különösen nagy áruháznak tartott. Ezt követően kezdődött a diktátor „afrikai nyitása”, amely az Afrikai Egységszervezet alapjain létrehozott Afrikai Unió megalakításában csúcspontot ért el.⁴⁵

A 2001. szeptember 11-i terrortámadások után Kaddáfi bölcsen felismerte, hogy változtatnia kell az általa követett külpolitikai irányvonalon, és mind politikai, mind gazdasági értelemben kiegyezett a Nyugattal.

A 2011-ben kezdődő arab tavasz ezt a folyamatot döntötte romba. Miközben a külső szereplők elégedettek voltak a Kaddáfi által biztosított stabilitással és befektetési lehetőségekkel, a lakosság – különösen a keleti területeken – egyre nagyobb ellenérzéssel figyelte a diktátor és családjának extravagáns dolgait. A február közepén kibontakozó eseményekre a rendszer erőszakkal reagált, és rövid időn belül kitört a polgárháború. 2011 márciusában – brit és francia nyomásra – az ENSZ BT 1973-as számú határozata lehetővé tette a külső beavatkozást a civil lakosság védelmében. A koalíciós, majd NATO-vezetésű műveletek 2011 októberére a rezsim bukásához és Kaddáfi halálához vezettek. Bár a nyugati intervenció kapcsán – amelyre az Arab Liga is áldását adta – számos kritika látott napvilágot, fontos leszögezünk, hogy – szemben például a szíriai eseményekkel – a líbiai társadalom zöme támogatta azt, és kívánta a rendszer bukását.⁴⁶ Ezt jól mutatta, hogy a megalakuló Nemzeti Átmeneti Tanács mögött kezdetben komoly politikai és lakossági konszenzus állt.

Kaddáfi bukása után azonban a központi hatalom gyorsan erodálódott. A különféle frakciók nem tudtak megegyezni a politikai rendezésben, a felfegyverzett milíciák pedig egyre nagyobb befolyást gyakoroltak az országban. Bár a 2012 nyarán tartott választások több szempontból is példaértékűen zajlottak – elmaradt például a környező országokban tapasztalható iszlamista előretörés –, a Nemzeti Átmeneti Tanácsot váltó Általános Nemzeti Kongresszust (GNC) belső ellentétek jellemezték. A politikai krízis állandósult, és 2013 nyarától ez mind a kőolaj-kitermelésben, mind a migrációs számokban megmutatkozott. A milíciák nem csupán az erőforrásokat, hanem egyre inkább a politikai intézményeket és a közigazgatást is ellenőrizték. Az egyes frakciók azonban túl fragmentáltak voltak ahhoz, hogy országos szinten éreztessék hatalmukat, és nem volt olyan szereplő, amely – akár erővel is – képes lett volna egyesíteni Líbiát. 2014 tavaszára két nagyobb hatalmi tömb alakult ki az országban, amelyek milíciái egyre véresebb összecsapásokban – például a tripoli nemzetközi repülőtérért vívott harcokban⁴⁷ – igyekeztek megszilárdítani hatalmukat. Az Ahmed Maitik körül gyülekező csoport a Muszlim Testvérek líbiai ága körül

⁴⁵ BESENYŐ–MARSÁI 2012, 50–57.

⁴⁶ MARSÁI 2017, 1–3.

⁴⁷ *Libya airport hit by heavy fighting between militias* (2014).

szerveződött, de a földrajzi tényezők – támogatóik zöme Tripolitániából került ki –, a pillanatnyi politikai konstelláció, illetve a külső szereplők – Törökország, Katar – geopolitikai-ideológiai alapú támogatása is meghatározta a csoport jellegét. Ugyanez vonatkozott az Abdullah asz-Szinní vezette formációra, amely a Maitik-körnél valamivel szekulárisabb irányvonalat képviselt, fő szervező erejét azonban a kireneikai politikai kötődés jelentette, illetve az elkötelezett egyiptomi és emírségi támogatás. A földrajzi tényező a 2014 nyári választásokkor vált még egyértelműbbé, amikor a nyugati csoportok – korábbi ígéretük ellenére – nem fogadták el a voksolás eredményét és a Képviselők Házának (HoR) megalakulását. A HoR ezt követően a keleti Tobrukba tette át székhelyét, míg a GNC Tripoliban maradt. Ezzel a líbiai kormány kettészakadt. A megosztottságot súlyosbította Khalífa Haftar tábornok 2014 tavaszi felbukkanása is, aki a *méltóság művelet* keretében saját maga igyekezett katonai eszközökkel egyesíteni az országot és megtörni az iszlamista csoportok növekvő hatalmát.⁴⁸

A líbiai válság jelene⁴⁹

A líbiai belpolitika integrálására és az ország újraélesztésére az ENSZ vezetésével indultak kísérletek 2014 végén. Az egyéves, zsákutcákkal, botrányokkal és politikai bakikkal tarkított tárgyalások Bernardino Leonnak, az ENSZ-főtitkár líbiai különmegbízottjának távozásával és egy keretegyezmény, a Líbiai Politikai Megállapodás (Libyan Political Agreement, LPA) megkötésével végződtek, amelynek részleteit már az új különmegbízott, Martin Kobler igyekezett kidolgozni. A 2015. decemberi szkhíri megállapodásban a felek, a GNC és a HoR elvileg ugyan elismerték a megalakuló új Nemzeti Egyetértés Kormányának (GNA) és az új miniszterelnöknek, Fáiz Szarrádzsna a fennhatóságát, de ez nem járt gyakorlati eredményekkel: mind a GNC, mind a HoR továbbra is fennmaradt, és önálló hatalmi központként politizált. A szkhíri megállapodás kudarca akkor vált nyilvánvalóvá, amikor 2016 nyarán a HoR képviselői szavazásban utasították el az új kabinetet. Ennek ellenére a GNA maradt az ország nemzetközileg elismert kormánya. A politikai törésvonalak némiképp átrendeződtek: a korábbi GNC–HoR ellentét után felerősödtek a Szkhírat támogató és abból profitáló személyek, csoportok, illetve az azt elutasítók közti ellentétek. Ezt jól mutatja, hogy a két formáció, amely korábban hallani sem akart egymásról, 2015 végén hirtelen tárgyalásokba kezdett egymással.⁵⁰

A játékkeret némiképp egyszerűsítette, hogy 2016-ra a HoR szinte teljes egészében Haftar ellenőrzése alá került, aki az általa ellenőrzött keleti területeken megkezdte a katonai adminisztráció kiépítését. A tábornok politikai építkezését segítette, hogy bár a külső szereplők szóban mind kiálltak a szkhíri megállapodás mellett, valójában tovább folytatták patronáltjaik különálló támogatását. A színpalak mögött egyre több ország fogadta el azt az egyiptomi, orosz és – furcsa mód – amerikai nézőpontot, hogy Haftar nélkül nincs megállapodás, és ő az egyetlen politikai szereplő, aki képes egyesíteni az országot. Tették ezt annak ellenére, hogy a tábornok 3 évvel katonai fellépése után még arra sem volt képes,

⁴⁸ A 2011–2014 közötti időszakról lásd: MARSÁI 2014a; MARSÁI 2014b.

⁴⁹ A 2014 nyara és 2016 vége közötti líbiai folyamatokról részletesen lásd: MARSÁI 2017.

⁵⁰ *The Libyan Political Agreement: Time for Reset* (2016).

hogy Bengázit megtisztítsa a radikális csoportoktól – nemhogy egyesítse Líbiát. A lakosság jelentős része ráadásul rendkívül elutasító Haftarral szemben, ami a tábornok előéletét ismerve nem meglepő: sokan úgy vélik, az önjelölt vezető még Kaddáfinál is rosszabb lenne. Bármilyen legyen is a valóság, nehéz elképzelni, hogy egy ennyire megosztó személyiség képes lehet megteremteni a várva várt egységet.⁵¹ Mindezek ellenére 2017 elején úgy tűnt, hogy a teljes nemzetközi közösség ezt az utat választja: maga Martin Kobler is azt nyilatkozta, hogy Szkhírat „nincs kőbe vésvé”.⁵² 2017 során – külső nyomással – végül annyit sikerült elérni, hogy Szarrádzs és Haftar kétszer is tárgyalóasztalhoz ült. A fordulók során a felek beleegyeztek abba, hogy 2018 során választásokat tartanak az országban, és a harcok intenzitása is csökkent a megkötött tűzszüneteknek köszönhetően. Mindezek ellenére továbbra sincs megnyugtató megoldás a belpolitikai helyzetre.

Végül, de nem utolsósorban szólnunk kell a radikális iszlamista csoportok líbiai térnyeréséről is. A rezsim bukását és a központi hatalom összeomlását kihasználva nagy számban érkeztek külföldi harcosok az országba még olyan, viszonylag távolabbi területekről is, mint Szomália vagy Nigéria,⁵³ ami a helyi csoportokra is ösztönzőleg hatott. A keleti Derna városában – építve a 2000-es évek elején felerősödő iszlamista és rezsimellenes hagyományra – már közvetlenül a rezsim bukása után megalakult az első szalafita önkormányzat, amely bevezette a sariát a 80 ezres városban. Mivel Dernából már három évtizede áramlottak ki a harcosok Afganisztánba és más dzsihadista hadszínterekre, sőt a város fontos gyűjtőpont és átutazóhely volt más csoportok számára is,⁵⁴ ideális hídfőnek tűnt a dzsihadisták líbiai terjeszkedéséhez, amit mind a külföldi szervezetek (AQIM), mind a helyi formációk (Anszar as-Saría) igyekeztek kihasználni. Az elmúlt hat év perspektívájában azonban jól látszik, hogy ezek az erőfeszítések felemás eredményt hoztak. A csoportok kétségkívül megvetették az országban a lábukat, és Dernán kívül is szert tettek bizonyos fokú lakossági támogatásra, például Bengáziban vagy Szirtben. A radikálisok térnyerését jelzi a terrortámadások terjedése is: 2001 és 2011 között mindössze egyet követtek el az országban. 2012-ben ez a szám hat volt, 2013-ban 145,⁵⁵ 2014-ben pedig már 201. Bár 2015-re csak száz támadást regisztráltak az országban,⁵⁶ ez sokkal inkább ahhoz volt köthető, hogy a dzsihadista csoportok az általuk ellenőrzött térségekben konszolidálták hatalmukat, illetve hogy akcióik jelentős része átkerült a gerilla-hadviselés és felkelés kategóriájába. Riasztó volt, hogy nagy számban jelentek meg Észak-Afrikában a más hadszínterekről ismert öngyilkos merényletek, improvizált robbanóeszközök, autóba rejtett pokolgépek, illetve komplex támadások. A keleti partvidék városaiban, majd Szirtben kialakított dzsihadista központok pedig azt mutatták, hogy küszöbön áll ezen erők nagyobb méretű, stratégiai szintű térnyerése.

Az elmúlt másfél év mégis inkább a radikálisok kudarcairól szólt. A lakossági támogatás mögött legtöbbször nem ideológiai elkötelezettséget találunk, hanem azt az ügyes

⁵¹ *The Libyan Political Agreement: Time for Reset* (2016); Elektronikus interjú egy EU-tagállam diplomatájával, 2017. január.

⁵² *One year on and the Skirhat deal is still waiting* (2016).

⁵³ Interjú az ENSZ egyik munkatársával, 2012. január, Nairobi; *Tunisian, Algerian and Somali fighters arrived in Sirte* (2016).

⁵⁴ FORDHAM 2012.

⁵⁵ ALEXANDER 2014, 13.

⁵⁶ ALEXANDER 2016, 6–7.

politikai manővert, amivel a dzsihádisták a helyi politikai és gazdasági sérelmeket, ellentétet kiaknázva a maguk oldalára állítanak bizonyos formációkat. Jól látszott ez Szirtben, ahol a polgárháború legnagyobb vesztese, a Kaddádfa törzs – Kaddáfi törzse – él: az Iszlám Államnak valószínűleg az ország egyetlen más helyén sem sikerült volna területeket ellenőriznie, itt azonban erre megvolt a terük. A helyi kötődésű csoportok, mint az Anszár as-Saría nem tudták szélesíteni befolyásukat, és komoly nyomás alatt vannak a mérsékeltebb fegyveres csoportok részéről. A szirti bázist a miszrátai milíciák – amerikai légicsapások támogatásával – a Bunján Marszús művelet keretében, 6 hónapig tartó elkeseredett harcok és 4 ezer ember elvesztése árán szétzúzták.⁵⁷

A legfontosabb tényező azonban az, hogy a helyi lakosság döntő többsége nem szimpatizál ezen csoportokkal. A konzervatív líbiaiak nem értik, hogy mit várnak még tőlük ezek a külföldi hitszónokok, és miért kellene külső érdekek mentén feláldozni egyéni javaikat és céljaikat. A dzsihádisták zömének el kellett menekülnie Bengáziból; Tripoliban az esetenkénti merényletek ellenére nem sikerült megvetniük a lábukat; az egyetlen érdemi központ Derna, de ennek hatása területileg rendkívül korlátozott. Ráadásul utóbbi csoportok a kezdeti együttműködés után nyíltan megtagadták a további kooperációt az Iszlám Állam líbiai ágával, és elűzték őket területükről.⁵⁸ Mindezek alapján tehát úgy tűnik, hogy a Szomáliához vagy Szíriához hasonló nagyarányú dzsihádisták hatalomátvétel és állam-szervezés – szemben sok szakértő és e sorok szerzőjének korábbi félelmeivel⁵⁹ – egyelőre elmarad.

Az európai uniós érdekek

A Líbiával kapcsolatos stratégiai szintű európai és magyar érdekek négy nagy kérdéskör köré csoportosíthatók: ezek a politikai stabilitás, a gazdasági ügyek, a migráció kérdése – összekapcsolva az egyéb csempésztevékenységgel –, illetve a radikális szervezetek problémája.

A politikai stabilitás megteremtése kulcsfontosságú a többi kihívás kezeléséhez. 2018 nyarán azonban úgy tűnt, hogy ennek továbbra sem látszanak a keretei. A Khalífa Haftar, illetve a tripolitániai politikai erők közti ellentétek, valamint a tábornok kompromisszumképtelensége egyelőre útját állta az érdemi megállapodásnak. Ebben döntő szerepet játszott, hogy a külső hatalmak lényegében helyettesítőkkel vívott háborút folytatnak az országban, és sokuk számára csak a szavak szintjén fontos a líbiai stabilitás kérdése: Egyiptom vagy az Egyesült Arab Emírségek például inkább tartaná fenn a jelenlegi diffúz viszonyokat, minthogy egy, a líbiai Muszlim Testvérekhez köthető politikai vezetést lásson az egységes Líbia élén.

A gazdaság területén az európaiak számára kulcsfontosságú az energiaszektor konszolidációja. A polgárháború dacára ezen a területen az elmúlt másfél évben pozitív fejleményeknek lehetünk tanúi, a kitermelés növekedett, a korábbi 300 ezerről 600–700 ezer hordóra. A nem várt események – mint például Esz-Szider és Rasz Lanúf 2017. márciusi

⁵⁷ *After 4,000 dead and wounded Bunyan Marsous finally beats IS in Sirte* (2016).

⁵⁸ LAESSING–AL-WARFALLI 2015.

⁵⁹ Lásd: MARSAI 2015.

váratlan elfoglalása⁶⁰ – azonban jelzik, hogy ennek a bővülésnek a belpolitikai bizonytalanság miatt megvannak a maga korlátai.

A migráció terén szükséges lenne a líbiai migrációs kapu minél előbbi lezárása. A 2017 elején kötött EU–Líbia és Olaszország–Líbia megállapodások ezt céloznák, és a 2017-es összesített adatok alapján ezen a területen a nemzetközi közösség komoly eredményeket tudott felmutatni, amikor az előző évi 181 ezerről nem egészen 120 ezerre esett vissza az érkezők száma.⁶¹

A legkisebb fejfájást – egyelőre – az iszlamista radikálisok jelentik, akiknek perspektívájában – az elmúlt hónapok vereségei és fokozódó katonai nyomása után – továbbra is elsősorban a lokális ügyek vannak jelen, nem pedig valamiféle globális terjeszkedés. Utóbbi kockázatát természetesen még középtávon sem zárhatjuk ki, amire több európai kormányzat is figyelmeztetett.⁶²

A magyar–líbiai kapcsolatok

A két ország közötti diplomáciai kapcsolatok felvételére 1967-ben került sor. A viszony Kaddáfi hatalomra kerülése után még szívélyesebbé vált, amit mind a kölcsönös látogatások, mind a bővülő kereskedelmi kapcsolatok jeleztek (ennek legfőbb elemét a magyar fegyverexport adta). 1971-ben önálló magyar nagykövetség nyílt Tripoliban. Hazánk először 1977–1978-ban kötött megállapodást Líbiával hadiipari cikkek szállítására a Technika Külkereskedelmi Vállalaton keresztül. Magyarország és Líbia 1981-ben aláírt egy majd 300 millió dollár értékű, katonai híradástechnikai cikkek szállításáról szóló szerződést, a vállalat teljesítését azonban megnehezítették a fizetési és anyagbeszerzési gondok. 1985–1986-ban végül egy-egy zászlóalj felderítő és zavaró rádiótechnikai berendezést adtunk át Tripolinak.⁶³ Az 1974 és 1988 közötti együttes külkereskedelmi forgalom értéke elérte az egymilliárd USD-t. Ebben a már említett fegyverexport mellett fontos szerepet játszott a vegyipar, illetve az oktatás és az egészségügy.⁶⁴

A hidegháborút és a lockerbie-i merényletet követő ENSZ-szankciók után a gazdasági kapcsolatok jelentősen csökkentek, és csak a 2000-es évek hoztak ebben érdemi változást, amikor a magyar áruexport ismét elérte az évi 17–25 millió USD-t.⁶⁵ 2008-ban arról is felröppentek hírek, hogy a MOL is líbiai koncessziókat szerez,⁶⁶ de ezek végül nem realizálódtak.

Az ígéretes trendnek az arab tavasz kitörése vetett véget, ami nem minden szereplőt érintett negatívan: a MOL-nak például közvetve segített, mivel legfőbb regionális vetélytársa, az OMV kitermelésének 10%-a származott az észak-afrikai országból, amelyet így az ideiglenesen elvesztett.⁶⁷ A többség számára azonban súlyos csapás

⁶⁰ AL-WARFALLI 2017.

⁶¹ WINTOUR 2018.

⁶² CASQUEIRO 2015.

⁶³ BÉKÉS 2011.

⁶⁴ *A magyar–líbiai kapcsolatok* (2014).

⁶⁵ *A magyar–líbiai kapcsolatok* (2014).

⁶⁶ *Közel-keleti partnereket keres a Mol* (2008).

⁶⁷ *Líbia besegít: a Mol lenyomta az OMV-t* (2011).

volt a polgárháború: a Nemzetközi Vegyépszer Zrt. egy – az-Zavijja városában elindított – közel 100 milliárd forintos infrastrukturális projektet bukott el a forradalom kitörése miatt. A közvetlen anyagi károk mértéke a már elvégzett, de ki nem fizetett munka miatt 6–7 milliárd forint körül lehetett.⁶⁸ Nem véletlen, hogy a MOL a kiadott új koncessziók ellenére óvatossá vált az észak-afrikai befektetésekkel kapcsolatban. Így bár Líbia szinte mindent importból szerez be, jelenleg a magyar gazdasági szereplők óvatosak Tripolival kapcsolatban.

A magyar diplomácia fontos szerepet játszott a 2011-es válság során: Marton Béla nagykövet és Galli László első beosztott példás helytállással – és bátorsággal – nem csupán hazánk, de az Európai Unió, az Egyesült Államok, Olaszország, Kanada, Horvátország és Görögország képviselőit is ellátta.⁶⁹ A nagykövetség ezenkívül fontos szerepet játszott a nyugati állampolgárok kimenekítésében is. A biztonsági helyzet miatt a nagykövetség 2014-ben Tunéziába tette át székhelyét, de 2017 során ismét felmerült a visszaköltözés lehetősége,⁷⁰ ami aztán napjainkra realizálódott is.

Hazánkat egyelőre alig érinti az észak-afrikai migrációs hullám, annak ellenére, hogy az észak-afrikai migránsok egy része hazánk felé veszi az irányt, számuk nagyon alacsony: 2016-ban mintegy 2000-en érkeztek, köztük líbiaiak.⁷¹ Nem véletlen, hogy Líbia kérdése foglalkoztatja a magyar kormányzatot,⁷² és Budapest álláspontja szerint – már csak a szövetségi szolidaritásból fakadóan is – elengedhetetlen egy működő egységkormány felállítása, a migráció mérséklése és Líbia stabilizálása.⁷³

Felhasznált irodalom

- A magyar–líbiai kapcsolatok* (2014). Elérhető: www.mfa.gov.hu/kulkepvisolet/LY/hu/Bilateralis/bi_gazdasagi.htm (A letöltés dátuma: 2018. 03. 23.)
- After 4,000 dead and wounded Bunyan Marsous finally beats IS in Sirte (2016). *Libya Herald*, 2016. 12. 15. Elérhető: www.libyaherald.com/2016/12/05/after-4000-dead-and-wounded-bunyan-marsous-finally-beats-is-in-sirte/ (A letöltés dátuma: 2018. 03. 23.)
- AHMIDA, Ali Abdullatif (2009): *The Making of Modern Libya: State Formation, Colonization, and Resistance, 1830–1932*. Albany, State University of New York Press.
- ALEXANDER, Yonah (2014): *Terrorism in North Africa and the Sahel in 2013*. Elérhető: www.potomac-institute.org/images/TerrorismNAfricaSahel2013.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 03. 23.)
- ALEXANDER, Yonah (2016): *Terrorism in North Africa and the Sahel in 2015*. Elérhető: www.potomac-institute.org/images/TerrNASahel2015.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 03. 23.)
- AL-WARFALLI, Ayman (2017): East Libyan forces recapture oil ports. *Reuters*, 2017. 03. 15. Elérhető: www.reuters.com/article/us-libya-security-oil-terminals-idUSKBN16L2TG (A letöltés dátuma: 2018. 03. 23.)

⁶⁸ Több milliárdot bukott a Vegyépszer Líbiában (2012).

⁶⁹ Magyar marad az EU líbiai képviselője (2011).

⁷⁰ Hungary looks to reopen Tripoli embassy (2017).

⁷¹ Afrika és Magyarország 2017–2025: lehetőségek, trendek és kihívások című workshop, 2017. március 9.

⁷² MÉSZÁROS 2016.

⁷³ Lásd még erről: N. RÓZSA 2011; 2015.

- BÉKÉS Márton (2011): Szívélyes kapcsolat. *Magyar Nemzet Online*, 2011. Elérhető: http://mno.hu/migr_1834/szivelyes_kapcsolat-178142 (A letöltés dátuma: 2018. 03. 23.)
- BESENYŐ János – MARSAI Viktor (2012): *Országismertető. Líbia*. Székesfehérvár, MH Összhaderőnemi Parancsnokság.
- British jihadists fighting for Isil in Libya (2016). *The Telegraph*, 2016. 06. 19. Elérhető: www.telegraph.co.uk/news/2016/06/19/british-jihadists-fighting-for-isil-in-libya/ (A letöltés dátuma: 2018. 02. 23.)
- BÚR Gábor (2011): Káosz vagy rend? Líbia Al-Kaddáfi után. *KBH – Szakmai Szemle*, 3. sz. 69–73.
- CAMPBELL, Matthew – CHELLEL, Kit (2016): Hot Mess: How Goldman Sachs Lost \$1.2 Billion of Libya's Money. *Bloomberg Businessweek*, 2016. 09. 29. Elérhető: www.bloomberg.com/features/2016-goldman-sachs-libya/ (A letöltés dátuma: 2018. 02. 26.)
- CASQUEIRO, Javier (2015): Spain fears jihadists may enter country alongside asylum seekers. *El País*, 2015. 09. 09. Elérhető: http://elpais.com/elpais/2015/09/09/inenglish/1441789938_965441.html (A letöltés dátuma: 2018. 03. 23.)
- CHANDLER, Adam (2016): Libya, ISIS, and the Flow of Foreign Fighters. *The Atlantic*, 2016. 03. 11. Elérhető: www.theatlantic.com/international/archive/2016/03/isis-libya-un-report/473475/ (A letöltés dátuma: 2018. 02. 23.)
- CIA (2017): *The World Factbook – Libya*. Elérhető: www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ly.html (A letöltés dátuma: 2018. 02. 20.)
- COLE, Peter – MANGAN, Fiona (2016): *Tribe, Security, and Peace in Libya Today*. United States Institute of Peace. Elérhető: www.usip.org/sites/default/files/PW118-Tribe-Security-Justice-and-Peace-in-Libya-Today.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 02. 21.)
- CRITCHLOW, Andrew (2015): Gaddafi's missing billions shows risk of sovereign wealth funds. *The Telegraph*, 2015. 06. 12. Elérhető: www.telegraph.co.uk/finance/comment/11671850/Gaddafis-missing-billions-shows-risk-of-sovereign-wealth-funds.html (A letöltés dátuma: 2018. 02. 26.)
- ENSZ (2015): *World Population Prospects. Key Findings and Advanced Tables. 2015 Revision*. Elérhető: https://esa.un.org/unpd/wpp/publications/files/key_findings_wpp_2015.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 02. 20.)
- FAGE, John D. – TORDOFF, William (2004): *Afrika története*. Budapest, Osiris.
- FORDHAM, Alice (2012): Derna, the sleepy town of Islamist extremism. *The National*, 2012. 09. 20. Elérhető: www.thenational.ae/news/world/middle-east/derna-the-sleepy-town-of-islamist-extremism (A letöltés dátuma: 2018. 03. 20.)
- FORNAJI, Hadi (2017): Catholic bishop in Tripoli retires. *Libya Herald*, 2017. 02. 08. Elérhető: www.libyaherald.com/2017/02/08/catholic-bishop-in-tripoli-retires/ (A letöltés dátuma: 2018. 02. 23.)
- Gaddafi amasses army of African mercenaries* (2011). Elérhető: www.alarabiya.net/articles/2011/03/03/140004.html (A letöltés dátuma: 2018. 02. 21.)
- Hungary looks to reopen Tripoli embassy (2017). *Libya Herald*, 2017. 02. 12. Elérhető: www.libyaherald.com/2017/02/12/hungary-looks-to-reopen-tripoli-embassy/ (A letöltés dátuma: 2018. 03. 23.)
- Közel-keleti partnereket keres a Mol (2008). *Origo*, 2008. 05. 27. Elérhető: www.origo.hu/gazdasag/befektetes/20080527-kozelkeleti-partnereket-keres-a-mol-farkas-ferenc-libia.html (A letöltés dátuma: 2018. 03. 23.)
- LAESSING, Ulf – AL-WARFALLI, Ayman (2015): Expulsion from Derna bastion may show limits for Islamic State in Libya. *Reuters*, 2015. 07. 24. Elérhető: www.reuters.com/article/us-libya-security-idUSKCN0PY1A620150724 (A letöltés dátuma: 2018. 03. 23.)

- Libia besegít: a Mol lenyomta az OMV-t* (2011). Elérhető: www.vg.hu/vallalatok/energia/libia-besegit-a-mol-lenyomta-az-omv-t-341748 (A letöltés dátuma: 2018. 03. 23.)
- Libya – Foreign exchange reserves* (2017). Elérhető: <https://knoema.com/atlas/Libya/topics/Economy/Short-term-indicators/Foreign-Exchange-Reserves> (A letöltés dátuma: 2018. 02. 26.)
- Libya airport hit by heavy fighting between militias (2017). *The Guardian*, 2014. 07. 13. Elérhető: www.theguardian.com/world/2014/jul/13/libya-airport-heavy-fighting-militias-tripoli-islamist-zintan (A letöltés dátuma: 2018. 03. 20.)
- Libya Brief* (2016). Elérhető: www.iom.int/countries/libya (A letöltés dátuma: 2018. 02. 20.)
- Libya Crude Oil Production* (2017). Elérhető: www.tradingeconomics.com/libya/crude-oil-production (A letöltés dátuma: 2018. 02. 23.)
- Libya Export* (2017). Elérhető: www.tradingeconomics.com/libya/exports (A letöltés dátuma: 2018. 02. 23.)
- Libya Islamists destroy Sufi shrines, library: military. *Reuters*, 2012. 08. 25. Elérhető: www.reuters.com/article/us-libya-islamists-idUSBRE87O04E20120825 (A letöltés dátuma: 2018. 02. 23.)
- Libyan official: 'Foreign fighters smuggled into Libya, Egypt, via Sudan'* (2015). Elérhető: www.dabangasudan.org/en/all-news/article/libyan-official-foreign-fighters-smuggled-into-libya-egypt-via-sudan (A letöltés dátuma: 2018. 02. 23.)
- LUBIN, Gus (2011): Qaddafi Was Worth More Than \$200 Billion – By Far The Richest Person In The World. *Business Insider*, 2011. 10. 22. Elérhető: www.businessinsider.com/qaddafi-200-billion-richest-2011-10 (A letöltés dátuma: 2018. 02. 26.)
- Magyar marad az EU líbiai képviselője (2011). *hvg.hu*, 2011. 07. 08. Elérhető: http://hvg.hu/itthon/20110708_magyarorszag_kepviselet_libia (A letöltés dátuma: 2018. 03. 23.)
- MARSAI Viktor (2014a): A líbiai válság elmúlt két és fél éve európai szemszögből. *Nemzet és Biztonság*, 7. évf. 3. sz. 82–104.
- MARSAI Viktor (2014b): A líbiai helyzet és az európai nagystratégia hiánya. *SVKK Elemzések*, 13. sz. Elérhető: www.grotius.hu/doc/pub/QFWHNM/2014-08-26_masai_viktor_a_l%C3%AD-biai_helyzet_%C3%A9s_az_eur%C3%B3pai_nagystrat%C3%A9gia_hi%C3%A1nya.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 03. 20.)
- MARSAI Viktor (2017): A migrációs diskurzus margójára III. A líbiai válság az európai migráció tükrében. *SVKK Elemzések*, 1. sz. Elérhető: http://netk.uni-nke.hu/uploads/media_items/svkk-elemzesek-2017-1-a-migracios-diskurzus-margojara-iii-a-lib.original.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 03. 20.)
- MARSAI, Viktor (2015): Libya – Somalia at the gates? *The Copernicus Journal of Political Studies*, Vol. 7, No. 1. 102–123. DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/cjps.2015.01.07>
- MÉSZÁROS Tamás (2016): Orbán gigantikus menekültvárost építene. *Index*, 2016. 09. 24. Elérhető: http://index.hu/belfold/2016/09/24/orban_gigantikus_menekultvarost_epitene/ (A letöltés dátuma: 2018. 03. 23.)
- MILES, Tom (2016): More Europe-bound migrants may be dying in Sahara than at sea: report. *Reuters*, 2016. 07. 15. Elérhető: www.reuters.com/article/us-europe-migrants-sahara-idUSKCN0ZV22C (A letöltés dátuma: 2018. 02. 20.)
- N. RÓZSA Erzsébet (2011): Libya and the Hungarian EU Presidency. *Külpolitikai tanulmányok*, No. 14. 1–3.
- N. RÓZSA Erzsébet (2014): Az Iszlám Állam előretörése Irakban és az amerikai válaszcsepások. *Nemzet és Biztonság*, 7. évf. 4. sz. 56–61.
- N. RÓZSA Erzsébet (2015): *Az arab tavasz. A Közel-Kelet átalakulása*. Budapest, Osiris–KKI.

- One year on and the Skirhat deal is still waiting (2016). *Libya Herald*, 2016. 12. 17. Elérhető: www.libyaherald.com/2016/12/17/one-year-on-and-the-skirhat-deal-is-still-waiting/ (A letöltés dátuma: 2018. 03. 20.)
- SALVIN, Barbara (2012): Former Prime Minister Mahmoud Jibril: Libya Is a 'Stateless Society'. *Al-Monitor*, 2012. 11. 08. Elérhető: www.al-monitor.com/pulse/originals/2012/al-monitor/libya-jibrilinterview.html (A letöltés dátuma: 2018. 02. 23.)
- The Libyan Political Agreement: Time for Reset* (2016). Elérhető: www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/north-africa/libya/libyan-political-agreement-time-reset (A letöltés dátuma: 2018. 02. 21.)
- Three thousand migrants rescued in a single day (2016). *Libya Herald*, 2016. 03. 19. Elérhető: www.libyaherald.com/2017/03/19/three-thousand-migrants-rescued-in-a-single-day/ (A letöltés dátuma: 2018. 03. 23.)
- Több milliárdot bukott a Vegyészor Líbiában (2012). *NOL*, 2012. Elérhető: http://nol.hu/gazdasag/20110922-tobbmiliardos_bukas_libiaban-1212581 (A letöltés dátuma: 2018. 03. 23.)
- Tunisian, Algerian and Somalian fighters arrived in Sirte (2016). *Hiiraan Online*, 2016. 04. 03. Elérhető: http://hiiraan.com/news4/2016/Apr/104852/tunisian_algerian_and_somalian_fighters_arrived_in_sirte.aspx (A letöltés dátuma: 2018. 03. 20.)
- VANDEWALLE, Dirk (2012): *A History of Modern Libya*. Cambridge, Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139094580>
- VARVELLI, Arturo (2013): *The Role of Tribal Dynamics in the Libyan Future*. Elérhető: www.ispion-line.it/sites/default/files/pubblicazioni/analysis_172_2013.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 02. 21.)
- WINTOUR, Patrick (2018): Rise in migrant arrivals to Italy raises fears over Libyan lawlessness. *The Guardian*, 2018. 01. 25. Elérhető: www.theguardian.com/world/2018/jan/25/january-sees-rise-in-number-of-people-reaching-italy-from-libya (A letöltés dátuma: 2018. 04. 04.)
- ZAPTIA, Sami (2016a): Libyan economy is near collapse: World Bank. *Libya Herald*, 2016. 10. 11. Elérhető: www.libyaherald.com/2016/10/11/libyan-economy-is-near-collapse-world-bank/ (A letöltés dátuma: 2018. 02. 26.)
- ZAPTIA, Sami (2016b): 56 percent of migrants in Libya not heading for Europe: IOM. *Libya Herald*, 2016. 11. 22. Elérhető: www.libyaherald.com/2016/11/22/56-percent-of-migrants-in-libya-not-heading-for-europe-iom/ (A letöltés dátuma: 2018. 02. 20.)